

УДК 314.18:316.42

Калашнікова Т.М.

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник відділу досліджень людського розвитку
Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ У ДЗЕРКАЛІ СТАТИСТИКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Стан та динаміку регіонального індексу людського розвитку в Житомирській області проаналізовано на період 2004–2013 років. Житомирська область займає 25-те місце з точки зору індексу регіонального людського розвитку серед регіонів України з 2010 року, тобто гіршу позицію в рейтингу. Найбільш гострими проблемами в галузі розвитку людського потенціалу у Житомирській області є відтворення населення, соціальне забезпечення, безробіття.

Ключові слова: людський розвиток, індекс регіонального людського розвитку, відтворення населення, соціальне середовище, комфортність життя, добробут, гідна праця, освіта.

Калашнікова Т.Н. ЖИТОМИРСКАЯ ОБЛАСТЬ В ЗЕРКАЛЕ СТАТИСТИКИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Состояние и динамика регионального индекса человеческого развития в Житомирской области проанализированы за период 2004–2013 гг. Житомирская область занимает 25-е место по индексу регионального человеческого развития среди регионов Украины с 2010 года, то есть худшую позицию в рейтинге. Наиболее острыми проблемами в развитии человеческого потенциала Житомирской области являются воспроизводство населения, социальное обеспечение, безработица.

Ключевые слова: человеческое развитие, индекс регионального человеческого развития, воспроизводство населения, социальная среда, комфортность жизни, благосостояние, достойный труд, образование.

Kalashnikova T.M. REFLECTION OF ZHYTOMYR OBLAST THROUGH THE STATISTICS OF A HUMAN DEVELOPMENT

The condition and the dynamics of the regional index of human development in Zhytomyr Oblast were analyzed for the period of 2004–2013 years. Zhytomyr Oblast occupies 25th place in terms of the index of regional human development among the regions of Ukraine since 2010, which is the worst position of the rating. The most acute problems in the field of human development in Zhytomyr Oblast are reproduction of population, welfare, and unemployment.

Keywords: human development, index of regional human development, reproduction of population, social environment, comfort of life, well-being, decent work, education.

Постановка проблеми. Регіональний індекс людського розвитку (РІЛР) як аналітичний інструмент соціально-економічної політики увійшов у практику з 1999 року. У 2012 році методику розрахунку РІЛР було актуалізовано – Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України було запропоновано оновлену «Методику вимірювання регіонального людського розвитку» [1], яка зберегла в собі найкращі риси своєї попередниці, а також включила до свого складу низку вдосконалень – експертне оцінювання ваг показників, цільові значення показників (кращі європейські стандарти або (за їх відсутності) – національні цільові індикатори), що входять до складу блоків, тощо. Створена можливість, ґрунтуючись на комплексі регіональних показників за шістьма блоками – «Відтворення населення», «Соціальне середовище», «Комфортне життя» «Добробут», «Гідна праця», «Освіта», сформувані інтегральну оцінку. Порівняння динаміки індексу дозволяє оцінити прогрес у людському розвитку у періоді, що досліджується. У кінцевому підсумку це підвищило статистичну якість індексу та евристичний потенціал РІЛР. Об'єктом цього дослідження виступає стан людського розвитку у Житомирській області, оскільки за останні роки регіон займає останні місця в загальноукраїнському рейтингу і постає необхідність розкрити причини такого становища.

Наукова розробка тематики дослідження. Вивчення людського розвитку як цілісного соціально-економічного явища є предметом багаторічних досліджень відділу досліджень людського розвитку Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України [2; 3; 4; 5]. Широка гама аспектів людського розвитку висвітлюється в робо-

тах В. Гейця, О. Гладуна, О. Грішної, Е. Лібанової, О. Макарової, О. Новікової, С. Пирожкова. Останні актуальні тенденції у сфері освіти, добробуту, комфортності проживання тощо розкрито в роботах [6; 7; 8; 9; 10; 11; 12].

Актуальність теми дослідження. РІЛР має слугувати вирішенню практичних завдань соціальної політики. Викрити причини постійного відставання Житомирської області серед інших є вкрай актуальним і важливим завданням у світлі вимог сьогодення, актуалізації регіональної тематики в наукових дослідженнях та в практиці суспільного поступу.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження стану людського розвитку в Житомирській області, спираючись на ідеологію та інструментарій, запропонований у новій методиці обчислення регіонального індексу людського розвитку.

Виклад основного матеріалу. Житомирська область у 2013 р. зайняла 25-те місце [13] в загальноукраїнському рейтингу регіонів за рівнем людського розвитку (рис. 1). Стандартизований рівень індексу регіонального людського розвитку $I_r = 0,583^1$, при цьому, якщо звернутися до міжрегіонального ранжування інтегральних оцінок за окремими блоками показників (див. табл. 1), то можна бачити, що за виключенням показників блоків «Соціальне середовище» і «Комфортне життя», решта інтегральних оцінок відповідають 21-22 місцям рейтингу.

На жаль, область посідає останнє, 25-те, місце за рівнем РІЛР серед регіонів України, починаючи з 2010 року [13]. При цьому на Житомирщині спостерігалася позитивна динаміка переважної більшості показників людського розвитку, але цих позитивних зрушень виявилось недостатньо для зміни останньої позиції у загальноукраїнському рейтингу (рис. 2).

¹ Розраховано автором за даними [13]

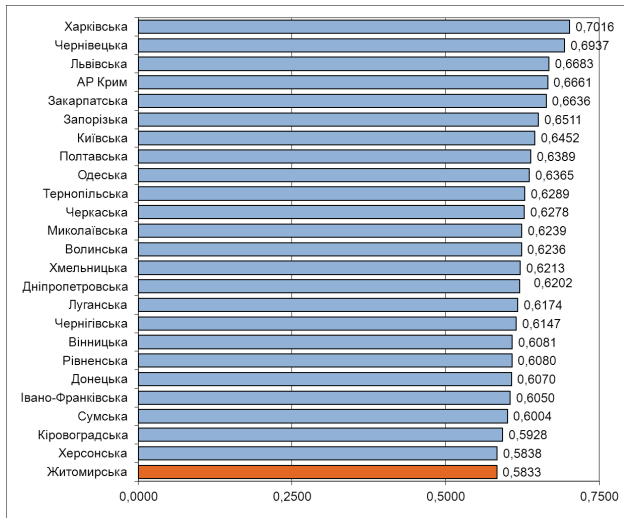

Рис. 1. Значення індексу людського розвитку в областях України, 2013 р.

Джерело: авторські розрахунки за даними [13]

Таблиця 1

Параметри людського розвитку в Житомирській області у 2013 р.

Параметр	Стандартизований рівень ІРЛР	Ранги блоків у міжрегіональному рейтингу
Загальний	0,583	25
Відтворення населення	0,667	21
Соціальне середовище	0,446	13
Комфортне життя	0,562	16
Добробут	0,499	21
Гідна праця	0,536	22
Освіта	0,789	21

Джерело: авторські розрахунки за даними [13]

Рис. 2. Місце Житомирської області в загальноукраїнському рейтингу регіонів за рівнем людського розвитку, 2004–2012 рр.

Джерело: авторські розрахунки за даними [13]

Якщо звернутися до дослідження окремих аспектів людського розвитку в Житомирській області шляхом співставлення із цільовими значеннями, бачимо (рис. 3), що найбільш проблемними сферами для регіону є стан соціального середовища, добробут населення, гідна праця та комфортне життя.

При цьому, якщо максимально можливий стан соціального середовища прийняти рівним за одиницю, то показник Житомирської області складає 0,446, а найкращий інтегральний індекс серед регіонів України дорівнює 0,717. Щодо оцінки рівня добробуту населення, то при найкращому показнику по Україні – 0,877, інтегральний індекс Житомирської області – 0,499. У порівнянні з найкращим по Україні показником комфортності життя 0,791,

інтегральний показник Житомирської області складає 0,562. Блок «Гідна праця» оцінено як 0,536 при найкращому регіональному значенні 0,651.

У той же час досить високими у Житомирській області є інтегральні оцінки блоків «Освіта» (0,789 при найкращому регіональному значенні 0,856), «Відтворення населення» (0,667 при найкращому регіональному значенні 0,738).

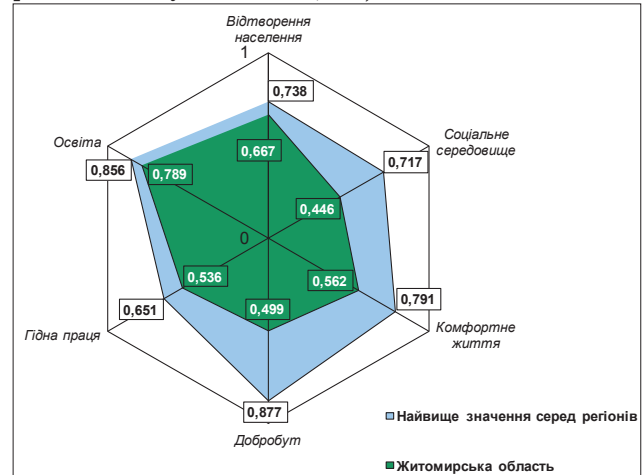

Рис. 3. Параметри людського розвитку Житомирської області у порівнянні з «ідеальним» регіоном та найвищими значеннями відповідних показників у регіонах України, 2013 р.

Примітка: параметри «ідеального регіону» прирівняні до одиниці
Розраховано автором за даними [13]

Звертаючись до дослідження динаміки окремих показників за блоками, варто відзначити, що протягом 2004–2012 років у Житомирській області стійку позитивну динаміку демонстрували показники, що належать до блоку «Відтворення населення», але при цьому область залишається на 21 місці серед інших регіонів.

Зокрема, збільшилося значення сумарного коефіцієнта народжуваності з 1,41 до 1,68 дітей на одну жінку і цей рівень показника є дещо вищим за середньоукраїнський, який у 2013 році дорівнює 1,55 [14]. Для порівняння: «у 2012 р. і 2013 р. сумарний показник народжуваності в Україні становив 1,5 дитини на жінку і дещо відстає від середньоевропейського рівня» [5, с. 63].

Незважаючи на певне покращення ситуації, вищим за середній по регіонам залишається показник дитячої смертності (йдеться про дітей у віці до 5 років), який у 2013 році на Житомирщині складав 10,0 проти 9,4 в загальному в Україні [14]. Аналогічно середня очікувана тривалість життя при народженні складає (69,48 років проти 71,37 років).

Щодо аналізу смертності, то «на відміну від розвинутих європейських країн, де поступове зниження рівня смертності [в рамках процесу модернізації (осучаснення причин) смертності] відбувалося практично однаковими темпами у всіх вікових групах, в Україні зміни смертності були неоднорідними» [3, с. 159].

Якщо ж проаналізувати відмінності смертності до досягнення 65 років за статтю, виявляється, що ступінь переважання показника для українських чоловіків є вищим, ніж для жінок. Диспропорція хоча і дещо зменшилася порівняно з 2005 р. (з 3,3 разу до 2,9), однак є неприпустимо великою [3, 160] Особливо наочно таку нерівномірність можна спостерігати на прикладі Житомирської області. Такою ілюстрацією надсмертності чоловіків у працездатному

віці є показник – «ймовірність дожиття від 20 до 65 років» як для жінок, так і чоловіків, який гірший за середній у державі (відповідно 0,814 та 0,546 проти 0,838 і 0,603 в середньому в країні)².

Порівняно з іншими регіонами України, Житомирщина традиційно демонструє досить високі результати (13 місце) за показниками блоку «Соціальне середовище», що характеризують поширення асоціальних явищ.

Складовими цього блоку є стан суспільного здоров'я, соціальне самопочуття та соціальна напруга та безпека. Важливим аспектом людського розвитку та людської безпеки є захист від фізичного насильства; злочинність, зокрема, посягає на життя, здоров'я, основні права та гідність особи [1, с. 4].

Покращення стану соціального середовища позначилося зниженням кількості зареєстрованих злочинів в розрахунку на 100 тис. населення, скороченням чисельності хворих з уперше встановленим діагнозом активного туберкульозу (з 96,1 до 68,3 осіб на 100 тис. населення [13]), зниженням захворюваності на хвороби, пов'язані зі зловживанням алкоголем та наркотичними препаратами. Значення цих показників є нижчими, а ніж в середньому по Україні. Тоді як значення коефіцієнту підліткової народжуваності в регіоні збільшилося з 12,96 у 2004 році до 13,9 у 2013 році [13]. Найпроблемнішим аспектом є збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Так, у 2013 році їх налічувалося 1451 осіб у розрахунку на 100 тис. дітей віком 0-17 років, що складає 210,3% до рівня 2004 року і перевищує середнє по регіонам України значення (1133 осіб на 100 тис. дітей віком 0-17 років³).

Практично всі первинні показники блоку «Комфортне життя» характеризуються позитивною динамікою протягом 2004–2013 рр., що дозволило Житомирщині зайняти 16 позицію в рейтингу регіонального людського розвитку у цій сфері. Виключення складає лише показник забезпеченості житлом у містах (за даними [13]), значення якого з 2009 року почало знижуватися і у 2013 році склало 17,8 кв. м у розрахунку на одну особу) проти 18,13 в середньому по Україні.

У той же час житло є одним із найважливіших аспектів людського розвитку. З якістю житла тісно пов'язана якість життя людини, воно захищає від несприятливих факторів зовнішнього середовища, є місцем відпочинку, відновлення сил. Відсутність у квартирі необхідних санітарно-гігієнічних умов негативно впливає на здоров'я, психічний та моральний стан, взаємини в родині. Зношеність житлового фонду ставить проблему щодо необхідності його оновлення [2, с. 396].

Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованою каналізацією та водовідведенням у сільській місцевості зросла майже в 2,3 рази і склала у 2013 році 8,9%, але це у 2,6 рази менше, а ніж в середньому по Україні (23,6%⁴). Збільшилися також: планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів з 239,7 до 263,7 осіб на 100 тис. населення), загальний обсяг реалізованих населенню послуг з 181 до 610 грн у розрахунку

на 1 особу), частка квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованим газопостачанням або підлоговою електроплитою у сільській місцевості з 81,3 до 82,4% (за даними [13]). Позитивний внесок до забезпечення комфортності життя мешканців Житомирщини забезпечує інтегральний показник стану навколишнього середовища, який має стійку позитивну динаміку і вищі за середньоукраїнські значення.

Щодо характеристик рівня добробуту в регіоні і показників однойменного блоку, то слід констатувати збільшення рівня бідності за відносним критерієм (з 29,2 до 39,4% [13]) та певне скорочення частки домогосподарств, які робили заощадження або купували нерухомість (з 15,9 до 14,2% [13]). Відповідні середньоукраїнські показники у 2013 році склали 26,6 і 21,6%⁵. Частка домогосподарств, що володіють базовим набором товарів тривалого користування має позитивну динаміку (з 50,6 до 78,9% [13]), але це менше, а ніж в середньому в країні – 82,7% у 2013 році⁶. Поряд з цим стабільно зростало значення валового регіонального продукту в розрахунку на душу населення (з 4397 до 19551 грн [13]) та купівельна спроможність доходів населення, що вимірюється кількістю мінімальних споживчих коштів, які можна придбати на середньодушовий дохід (з 2,15 до 3,49 відповідно [13]).

Слід зазначити, що матеріальне становище справляє вплив на різні аспекти життєдіяльності суспільства за багаточисельними каналами, які можуть на пряму виходити від фактора, а можуть з'єднуватися багатоступеневими лініями. Основними каналами впливу виступають: споживання; освіта; самозбережувальна поведінка; репродуктивна активність; культура та дозвілля; економічна активність та мобільність на ринку праці; територіальна мобільність; громадянська активність; можливості самозабезпечення та потреба у державній підтримці; інвестування (у різні види капіталу); психологічне самопочуття та сприйняття змін; екологічно відповідальна поведінка та ін. [3, с. 198]. Загалом Житомирська область у 2013 р. посіла 21 місце за регіональним індексом людського розвитку за блоком «Добробут».

За показниками блоку «Гідна праця» область займає 22 місце. Розгортання процесів в сфері праці на Житомирщині характеризується суперечливими тенденціями. З одного боку в період 2004-2013 рр. (за даними [13,14]) в регіоні зростає рівень зайнятості і у 2004–2011 рр. його рівень був навіть дещо вищий за середній у державі, але у 2012–2013 рр. частка зайнятих виявилась дещо нижчою, а ніж в середньому по Україні, а саме у 2013 році 64,2 проти 64,4%. Хоча підвищення безробіття у 2009 року фіксується у переважній більшості регіонів, у 2010–2013 рр. в області його рівень поступово знижувався, але значення – 9,55% у 2013 році є одним з найвищих в Україні (проти 7,72 в середньому за регіонами). Ще однією несприятливою тенденцією є зниження рівня охоплення зайнятого населення соціальним страхуванням з 62,4 до 58,1%. Щодо показника «частка працівників, які отримують зарплату у розмірі менше 1,5 прожиткових мінімумів, то у 2013 році він практично зрівнявся з середнім по Україні значенням, на відміну від показника «співвідношення середньої заробітної плати до мінімальної», рівень якого на Житомирщині залишається нижчим за середній, 2,1 проти 2,33 рази⁷. Порівняно з багатьма іншими регіонами в Житомирській області частка працівників, які працюють в умовах,

² Розраховано автором за даними [13]

³ Там само

⁴ Там само

⁵ Там само

⁶ Там само

⁷ Там само

що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, є нижчою, але вона постійно зростала в аналізованому періоді (з 17,9 до 21,6% [13]).

Сприятливі тенденції характеризували протягом досліджуваного періоду динаміку показників блоку «Освіта». Так, за даними [13], до важливих надбань регіону у сфері освіти слід віднести істотне зростання чистого показника охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3-5 років (з 56,5 до 86,9%). Досягнутий рівень показника є вищим за середньо український показник, який у 2013 році складає 81,3%. Динаміка показника частки осіб з вищою освітою серед населення 25 років і старше мала хвилеподібний характер, у 2013 році його значення зафіксовано на рівні 36,3% проти 42,7% в Україні загалом, але у 2012 році відповідне значення в області складало 42,1%. Позитивною тенденцією у сфері освіти – певне подовження середньої тривалості навчання осіб віком 25 років і старше (з 10,9 до 11,5 року). Однак у порівнянні з 2004 роком у регіоні відбулося деяке незначне зниження середнього балу за результатами Зовнішнього незалежного оцінювання (по всіх предметах). Загалом, за підсумками 2013 року Житомирська область посідала 21 місце в країні за рейтингом блоку «Освіта».

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз показав, що найбільш проблемними серед показників, які відстежуються в рамках дослідження регіонального людського розвитку, є показники: дитячої смертності; середньої очікуваної тривалості життя при народженні; ймовірності дожиття від 20 до 65 років як для жінок, так і чоловіків; коефіцієнт підліткової народжуваності; забезпеченості житлом у містах; питомої ваги квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованою каналізацією та водовідведенням у сільській місцевості; рівня бідності за відносним критерієм; частки домогосподарств, які робили заощадження або купували нерухомість; частки домогосподарств, що володіють базовим набором товарів тривалого користування; рівня безробіття; рівня.

Задля покращення стану соціального середовища в регіоні необхідна «превентивна робота щодо поширення асоціальних явищ, активізація діяльності соціальних служб та центрів медичного обслуговування населення, що мають перебувати під особливою увагою органів управління в регіоні» [2, с. 782], оскільки причини, наприклад, надвисокої смертності чоловіків у працездатному віці криються перш за все у способі життя, байдужості до стану власного здоров'я, яке притаманне «сильній» статі.

Підвищення рівня життя населення в регіоні безпосередньо пов'язано з рівнем економічного розвитку, тому прямий шлях до запобігання бідності і безробіттю це активне сприяння розвитку економічного потенціалу області через підтримання місцевого виробництва, орієнтацію на розвиток імпортозаміщуючих виробництв, сприяння інноваційному розвитку, приватній ініціативі, підприємництву. При цьому не слід залишати поза увагою заходи, що

спрямовані безпосередньо на боротьбу з бідністю і соціальним відторгненням і передбачають на роботу з відповідними вразливими групами населення – сім'ями з дітьми, малозабезпеченими тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Методика вимірювання регіонального людського розвитку [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpn/2012_8/02MBL.pdf.
2. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції : (колективна монографія) / відпов. за випуск Л.М. Черенько, О.В. Макарова, за ред. Е.М. Лібанової. – У 2-х томах. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – 436 с.
3. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : (колективна монографія) / [Лібанова Е.М., Макарова О.В., Курило І.О. та ін.] ; за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – 320 с.
4. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків : (колективна науково-аналітична монографія) / За ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с.
5. Людський розвиток в Україні: історичний вимір трансформації державної соціальної політики : (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2014. – 380 с.
6. Хмелевська О.М. Досягнення Україною Цілей Розвитку Тисячоліття у сфері освіти // Демографія та соціальна економіка. – 2013. – № 2(20). – С. 9-20.
7. Хмелевська О.М. Основні трансформаційні зрушення у системі вищої освіти в Україні // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – № 2(22). – С. 21-33.
8. Хмелевська О.М. Освітня політика / Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості : Національна доповідь / кер. авт. колективу Е.М. Лібанова. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи, 2012. – С. 318-325.
9. Ничипоренко С.В., Горемікіна Ю.В. Соціальне благополуччя в контексті людського розвитку: чинники дестимуляції // Стратегія подолання економічної кризи: сутність та практичне застосування : збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 24-25 серпня 2012 р.) / ГО «Центр економічних досліджень та розвитку». – Одеса : ЦЕДР, 2012. – С. 40-43.
10. Ничипоренко С.В., Горемікіна Ю.В. Модернізація системи соціальних послуг у концепції людського розвитку // Особистість, суспільство, держава: розуміння свободи і відповідальності : матеріали XII науково-практичної конференції. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2012. – С. 320-322.
11. Калашнікова Т.М. Дослідження регіонів України за комфортністю проживання // Економіка і право. – 2013. – № 3. – С. 24-29.
12. Откидач М.В. Людський розвиток в Україні : аналіз методик вимірювання та можливостей їх застосування у майбутньому // Пріоритети розвитку економіки України та інших країн [текст] : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 29-30 листопада 2013 р. // Чернігівський державний технологічний університет. – Чернігів: Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 127-128.
13. Регіональний людський розвиток : статистичний бюлетень / Відп. за вип. О.О. Кармазіна. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 62 с.
14. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.